

ČESKÝ LID A PŘÍBUZNÉ VĚDECKÉ ČASOPISY V 19.–21. STOLETÍ¹

JIŘÍ WOITSCH

Český lid and related scientific journals in the 19th to the 21st century

Abstract: The article presents a short summary and comparison of development of scientific journals, whose representatives decided to contribute to the monothematic issue dedicated to the centenary of the journal Český lid. The author stresses the similar dynamics of development of these journals in the 19th to the 21st century that can partially be reduced to the problem of scientific publication in humanities/social sciences in Central Europe. Analyzed are also other similarities and divergences in functioning of specific journals (among others, the distinct influence of chief editors upon the journals in the 19th and 20th century, the consequences of the social-political changes on science, the results of the present-day accentuation of impact factor and other forms of evaluation of the journals etc.).

Key words: academic journals, academic writing, history of 19th and 20th century, social sciences and humanities, history of science.

Do přítomného monotematického čísla Českého lidu bylo zařazeno celkem pět statí, ve kterých vedoucí redaktoři jednotlivých periodik či redakcemi pověřeni badatelé s niterným vztahem k příslušným časopisům více či méně podrobně popisují a rozebírají dějiny daných periodik.² Smyslem příslušných příspěvků bylo samozřejmě specifickým způsobem vzdát hold jubilujícímu Českému lidu, zároveň však též připomenout dějiny jiných, neméně významných časopisů. Vzhledem k tomu, že příslušné statí jsou pojednáními jednoznačně vědeckými, vycházejícími často ze studia

¹ Text vznikl s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378076.

² V dalším textu, pokud není uvedeno jinak, vycházím ze studií: Ernée 2013, Chocholáč 2013, Sklenář 2013, Válka 2013 a Woitschová 2013, na které již není dále konkrétně odkazováno. K dějinám Českého lidu srov. Brouček 1991 a Woitsch – Secká 2008.

řady primárních pramenů, které se k jednotlivým časopisům váží, dává jejich otištění prostor – resp. dokonce přímo vyzývá – k provedení krátkého shrnutí a srovnání podobností a rozdílností ve vývoji jednotlivých časopisů. Lze zároveň předpokládat, že zjištěná dynamika vývoje vybraných časopisů v 19.–21. století je částečně zobecnitelná na problematiku vědeckého publikování v humanitních/sociálních vědách ve střední Evropě jako takovou. Na druhou stranu je potřeba mít na paměti, že pět zvolených příkladů není rozhodně vzorkem reprezentativním a přítomná stať tedy nepřináší žádné univerzálně platné závěry. Spíše cílí k vytčení základních myšlenek, které by se, ve stále teprve počínajícím výzkumu dějin humanitních a sociálních věd a jejich publikační základny, mohly stát předmětem dalšího rozvíjení.

K vybraným časopisům, kterými jsou, řazeno chronologicky podle data založení, Časopis Národního muzea (ČNM, zal. 1827), Památky archeologické (PA, zal. 1854), Časopis Matice moravské (ČMM, zal. 1869), Časopis Společnosti přátel starožitností (ČSPS, zal. 1893) a Národopisný věstník (NV, zal. 1906), je přidán i jubilující Český lid (ČL, zal. 1891). Výrazně tak vyniká skutečnost, že osudy klíčového národopisného/etnografického/etnologického časopisu byly ostatním periodikům v mnoha aspektech velmi podobné, ba co víc, mnohdy se jejich osudy – třeba v osobách vedoucích redaktorů, členů redakčních rad, přispěvatelů a čtenářů – překrývaly. Dějiny vědeckých časopisů i vědy samotné v dlouhém 19., krátkém 20. a prozatím ještě „bezpřívlastkovém“ 21. století ve střední Evropě, alespoň co se týče oborů, které si zvykneme označovat za humanitní a sociální vědy, totiž prošly celou řadou dramatických změn a zvrátů, zároveň si však udržely výrazné rysy některých formálních i obsahových kontinuit a podobností (Kutnar – Marek 2009; Nešpor – Kopecká 2011; Smrčka 2011). Aniž by si předložená krátká sumarizace mohla klást nároky na výpověď o celém poli oborových časopisů – na to je zde jejich výběr přece jen omezený a chybí v něm ty nejpřednější časopisy řady klíčových disciplín (namátkou sociologie, filozofie, jazykověda, historie) –, provedené srovnání přece jen ukázalo některé skutečnosti, jež lze shrnout do několika základních bodů.

Za prvé není z hlediska dějin středoevropské vědy a kultury rozhodně překvapením, že vlastně všechny z časopisů vzniknuvších v 19. století měly ve veřejném prostoru kromě funkcí odborných i výrazný náboj národně-emancipační. To je zcela nepochybný až banální fakt, stejně jako skutečnost, že nejpozději během první poloviny 20. století nacionální duch ze stránek všech hodnocených časopisů vyvanul, ačkoliv ne vždy byl nahrazen jednoznačným příklonem k „tvrdé“ vědě a některé z časopisů měly dlouho blízko k popularizaci badání pro nejširší veřejnost (ČL). Pro budoucnost by přitom bylo nesmírně zajímavé nejen sledovat míru a dopad této nacionalizace české vědy v 19. a na počátku 20. století, ale zejména ji srovnávat s prostředím německým, přesněji s prostředím německy psané vědy v Čechách. Příklad striktně odděleného německého a českého národopisu se zcela samostatnými institucemi, včetně časopisů, nám může být ideálním vodítkem.

Za druhé, což ovšem souvisí s výše uvedenou provázaností vědeckých časopisů s postupnou a pomalou emancipací česky psané vědy, většina (nejvýrazněji ČNM, ČMM, ale i PA, ČSPS a ČL) z časopisů byla po dlouhou dobu a s četnými peripetemi periodiky mnohaoborovými a na jejich stránkách se potkávaly texty historické, etnografické, vlastivědné, archeologické, ale i jazykovědné, uměnovědné, geografické, a co je nejpodstatnější – nedostatečná publikační základna v přírodovědných oborech vedla k faktu, že šlo též o časopisy zaměřené na přírodní vědy. K vyprofilování časopisů jako jednoznačně humanitních/sociálněvědních došlo mnohdy opět až během první poloviny 20. století či ještě později. Z hledisek tematických, teoreticko-metodologických i obecně epistemologických tak okamžikem skutečného ustálení publikační základny v humanitních/sociálních vědách byla až doba po 2. světové válce, jakkoliv šlo o ustalování za mnohdy neblahých okolností.

Za třetí můžeme u všech časopisů pozorovat úzkou vazbu na společensko-politické změny ve střední Evropě. Ve sledovaném období se, možná překvapivě, nejméně podstatnými událostmi jeví být 1. světová válka a vznik samostatného Československa, které se (s výjimkou ČL) vědeckých časopisů příliš nedotkly, jakkoliv završení obrozeneckých snah jistě vedlo k oslabení nacionální rétoriky na stránkách časopisů. O mnoho razantnější změny postihly všechny časopisy během 2. světové války – vycházely jen s největšími obtížemi a nepravidelně (ČMM) nebo byly zastaveny úplně (ČNM, ČSPS, PA, NV). Rychlá obnova všech časopisů – někdy ale *de facto* „na zelené louce“, bez výraznější návaznosti na dobu předválečnou (ČL) – však byla záhy vystřídána obdobím asi nejvýznamnějších změn, které je spojeno s únorovým převratem roku 1948.

Během 50. let 20. století byly všechny námi sledované časopisy postaveny pod striktní dohled státních orgánů řídících vědu a výzkum (Barvíková – Ďurčanský – Koderová 2000). Během krátké doby se radikálně proměnila struktura vydavatelů (PA a ČL přecházejí, což mělo ovšem nepochybně i řadu pozitivních rysů, pod křídla nově vzniklé Československé akademie věd; vydávání ČNM se namísto Matice české ujímá Národní muzeum). Časopisy nepohodlné nebo nezapadající do glajchšaltované struktury oborů a vědeckých institucí byly dokonce na čas úplně zrušeny (NV), včleněny do nově vzniklých periodik (ČSPS sloučený s Muzejní a vlastivědnou prací) nebo vycházely pod jiným názvem jako provizorně vydávané sborníky (ČMM, NV). Zejména na stránky některých časopisů pronikají čistě ideologické úvodníky a politicky angažované texty pochybné kvality.

Uvolnění let šedesátých (Zylinská – Svobodný 2001) nicméně – a zde je potřeba vyzdvihnout neúnavné úsilí redaktorů, redakcí a spolků s časopisy spjatých – většínou umožnilo na starší tradice navázat a periodika alespoň částečně obnovit. Všechny hodnocené časopisy tak prokázaly neobyčejnou vitalitu a nezpochybnitelný význam pro odbornou i kulturní scénu, rezultující ve schopnost přežít i nepřízeň nejvyšších míst. Normalizační léta sedmdesátá, přes exces zaznamenaný v případě PA (snaha

jednoho z šéfredaktorů o likvidaci „vlastního“ časopisu) a opakování situace z padesátých let u NV (tedy zastavení vydávání), můžeme již hodnotit jako období sice problematické, ale z hlediska každodenního života sledovaných časopisů přece jen klidnější (Kostlán 2002).

Všichni přispěvatelé se shodují v tom, že politický převrat roku 1989 jednoznačně prospěl pluralitě a svobodě vědeckého bádání a opět se tak, tentokrát pozitivně, protnul trajektorie vývoje časopisů a celé společnosti. Některé z časopisů znovu získávají vydavatelskou samostatnost (ČMM, ČSPS), na stránky všech se vracejí tabuizovaná témata a pomalu – dosti často až kolem roku 2000 – dochází k nástupu nových teoreticko-metodologických přístupů, často více či méně recipovaných z prostředí „západní“ vědy. To se týká zejména časopisů akademických, které byly nejvíce ovlivněny ideologizací vědy v době předchozí (PA, ČL). U nich dochází k radikálním změnám i na postech redaktorů a u členů redakčních rad. Časopisy plovoucí v relativně bezpečných vodách tematického a metodologického konzervatismu (ČNM) jako by však zásadní změnu poměrů ani nezaznamenaly.

Hluboce – i když opět s jistými rozdíly – však nové poměry zasáhly do formální podoby časopisů a jejich redakčního a vydavatelského zázemí. Všechny časopisy se postupně dopracovaly k výrazným a pozitivním změnám grafickým a polygrafickým, k novým podobám obálek, někdy i k nové periodicitě, úpravám názvů i podnázvů (NV, ČL) a v poslední době také k různým formám elektronizace, resp. fungování v prostředí internetu. Společenské uvolnění však hlavně v devadesátých letech přineslo (např. v době divoké privatizace tiskáren) i zásadní problémy se zajišťováním výroby časopisů a jejich financováním, a to včetně ohrožení samotné existence periodik po zániku či problematické transformaci vydavatelských institucí (ČMM, ČSPS, NV). V jednoznačně lepší situaci zde byly časopisy akademické (PA, ČL) či zaštitěné mocnou institucí (ČNM), jakkoli i v jejich případě se některé smělé plány – např. snaha o úplné poangličtění časopisu (PA) – ukázaly být slepou uličkou. Struktura „starých“ humanitních a sociálněvědních časopisů se nicméně po roce 2000 již významně stabilizovala a vyjádření jednotlivých redakcí, včetně prezentace řady úspěchů (vlastní řady supplement a monografií, výrazné rozšiřování autorského spektra o zahraniční přispěvatelé), dávají naději na pozitivní budoucnost „rodinného stříbra“ v oblasti vědeckých časopisů.

Ani doba nejnovější však nepřináší jen pozitiva. Po roce 2000 a ještě silněji od doby radikálního nárůstu počtu studentů (a hlavně doktorandů) na vysokých školách, který časově koreloval s vysoce problematickými změnami ve způsobech vykazování, hodnocení a financování vědy a výzkumu (cca roky 2003–2005), jsou vědecké časopisy postaveny před výzvou zcela nové (Woitsch 2012). Snaha odlišit časem prověřená, mezinárodně srovnatelná a tvrdé kvalitativní standardy recenzního řízení aplikující periodika od rychlokašených žurnálů, masově zakládaných (i v oborech jako je etnologie, archeologie či historie) jen za účelem produkce tzv. RIV bodů, vede ke stále silnějšímu tlaku na zařazení nepochybně špičkových časopisů (které by jinak samy

sobě ani okolí nic „dokazovat“ nemusely) do řady mezinárodních databází (Scopus, ERIH, Web of Science). Šéfredaktoři periodik se tak musejí často pod tvrdým nátlakem vydavatelů (PA) či z vlastní sebezáchovné iniciativy, prozatím vydavatelem nedocenené (ČNM), stát specialisty na komunikaci se západoevropskými a americkými evaluátory kvality vědeckých periodik. Těm je přitom středoevropská situace vzdálená a hysterické zbožšťování scientometrických ukazatelů nepochopitelné. Jistěže právě staroslavné časopisy s dlouhou tradicí a širokým okruhem čtenářů a přispěvatelů mají z humanitních/sociálněvědních periodik výraznou naději např. na zisk impaktního faktoru (jak ukazuje příklad ČL). Naproti tomu neustále se zabývat postavením časopisu v mezinárodních databázích – což není vždy totéž jako postavení časopisu v mezinárodní vědecké komunitě – odvádí redakce časopisů od jiné, důležitější práce. Výrazně odlišné poměry přitom panují mezi časopisy vydávanými na vysokých školách nebo v rámci Akademie věd (PA, ČL), jejichž financování s výší IF či zařazením v databázích stojí a padá, a časopisy de facto spolkovými (ČMM, ČSPSČ, NV), které dokážou existovat – a udržet si nesporné kvality – i mimo specifický evaluační diskurz.

Čtvrtý a poslední rys vědeckých časopisů, jež zde považuji za nutné vyzdvihnout, úzce souvisí s opakovaně v nejrůznějších kontextech diskutovaným (Burke 2001; Ginzburg 1993) problémem vlivu významných aktérů na vývoj (historii) vědy, kultury a společnosti. Ve všech textech, které tato stať stručně sumarizuje, se sice píše o důležitosti vydavatelských institucí, o celkových poměrech ve společnosti, dobové ideologii, vývoji vědy a jejích teorií a metod či o povýtce přízemních, ale důležitých aspektech finančních a organizačních, ale všichni autoři bez výjimky se nicméně shodli – a nezávisle na sobě tak často i periodizují vývoj časopisů – na zcela zásadní roli, kterou v jejich dějinách sehráli jednotliví šéfredaktoři.

Lze se tedy oprávněně domnívat – a tento fakt si dovoluji extrapolovat na celé publikační pole v humanitních/sociálních vědách –, že právě síla či naopak slabost osobností stojících v čele časopisů byla pro vývoj těchto periodik určující (a to až do té míry, že např. úmrtí šéfredaktora mohlo znamenat zánik časopisu – ČL v roce 1932). Zcela nepochybně to bude platit pro 19. a první polovinu 20. století a tedy pro generace „otců zakladatelů“ jednotlivých periodik, což byly často osobnosti, jejichž význam daleko přesahoval horizonty jednotlivých časopisů a jež do nich zároveň promítly svou činnost vědeckou, ale také národně-buditelskou, politickou, uměleckou, pedagogickou atd. Pouhý výčet zakladatelů a šéfredaktorů sledovaných časopisů je oslňující: František Palacký, Pavel Josef Šafařík, Josef Emler (ČNM); Karel Václav Zap, Josef Ladislav Píč (PA); Václav Royt, František Bartoš (ČMM); Josef Vítězslav Šimák, Zdeněk Wirth (ČSPS); Jiří Polívka, Václav Tille (NV); Čeněk Zíbrt, Lubor Niederle (ČL). Všichni jmenovaní – a mnozí další – vtiskli časopisům specifické rysy, směřovali je k určitým tématům a často na dlouhou dobu ovlivnili autorskou a čtenářskou základnu. Význam šéfredaktorů byl v této době zcela zásadní, neboť často časopisy řídili zcela sami, bez později obvyklé pomoci redakčních rad.

Jak však ukazují příklady některých ze sledovaných časopisů (ČNM, ČL), už v 19. a na počátku 20. století mohly nastat situace, kdy jistá bezradnost jinak úctyhodných šéfredaktorů, jejich konfliktní naturely či lavírování mezi – zjednodušeně řečeno – staršími obrozeneckými tradicemi vědeckého bádání a nastupujícím „masarykovským“ pojetím vědy vedly k určitému poklesu kvality náplně časopisů nebo k nešťastnému zapojení periodik do osobních sporů. To mohlo být dokonce ještě vyhoceno ve chvíli, kdy jedna a táž vědecká osobnost zanechala svou důležitou stopu hned v několika klíčových časopisech zároveň (Čeněk Zíbrt a jeho paralelní angažmá v ČL a ČNM v letech 1905–1913).

K významné změně situace z hlediska možného vlivu jednotlivců na chod časopisů dochází postupně v době první československé republiky a zejména po 2. světové válce. Souvisí to s výše identifikovaným ustálením (byť často vynuceným) vydavatelské, tematické i teoreticko-metodologické struktury časopisů, které se – stručně řečeno – z iniciativ spolkových či de facto soukromých stávají součástí byrokratických institucí. Zároveň se byrokratizuje i chod časopisů samotných: jsou zřizovány mnohačlenné redakční rady, podíl na tvorbě časopisů se mnohdy dělí mezi formálně dosazované šéfredaktory (kteří mají často bdít jen nad ideologickou korektností periodika) a – bohužel většinou pozapomenuté – redaktory výkonné a technické, na jejichž bedrech leží většina práce při přípravě jednotlivých čísel. Do čela periodik se tak ve druhé polovině 20. století, vedle pokračující plejády významných vědců (Jan Filip a Jaroslav Böhm – PA, Václav Frolec – NV, Olga Skalníková a Jaroslav Kramařík – ČL), jejichž možnosti individuálně ovlivnit chod časopisů byly nicméně již limitovány, dostávají i obyčejní administrátoři nebo političtí koryfeje (Antonín Robek – ČL a NV, Josef Poulík – PA, Václav Pupal – ČSPS).

Situaci po roce 1989 a zejména posledních přibližně 10 let je možné charakterizovat v personální rovině jako období, ve kterém se směšuje hned několik trendů. Lze zaznamenat jak jednoznačnou profilaci periodik na základě individuálních zájmů a preferencí výrazných osobností (Jaroslav Čechura – ČNM, Tomáš Durdík – ČSPS), tak spíše podřizování profilu časopisu zájmům vydavatelských institucí a společností, kterým se v různé míře musí podříditi i osobní iniciativa šéfredaktorů nebo členů redakčních rad. Avšak bez tvrdé každodenní práce vedoucích a výkonných redaktorů, vykonávané občas i na úkor vlastní práce vědecké a spojené navíc s obrovskou administrativní zátěží, si nelze představit chod žádného ze sledovaných časopisů. A lze jen doufat, že také o dnešních redaktorech (a redaktorkách) Časopisu národního muzea, Památek archeologických, Časopisu Matice moravské, Časopisu Společnosti přátel starožitností a Národopisného věstníku budou za několik desítek či stovku let jejich následovníci psát s podobnou úctou a potěšením, jako to oni činí o svých předchůdcích. Vedoucí redaktor jubilujícího Českého lidu, autor tohoto textu, by jim to rozhodně přál.

Leden 2013

Literatura:

- Barvíková, Hana – Ďurčanský, Marek – Kodera, Pavel: 2000 – *Věda v Československu v letech 1953–1963: sborník z konference (Praha 23.–24. listopadu 1999)*. Praha: Archiv Akademie věd České republiky.
- Brouček, Stanislav: 1991 – Založení Českého lidu a jeho význam pro rozvoj národopisného bádání. *Český lid* 78: 147–155.
- Burke, Peter (ed.): 2001 – *New perspectives on historical writing*. 2. vyd. University Park: Pennsylvania State University Press.
- Ernée, Michal: 2013 – Památky archeologické – po 160 letech stále na rozcestí. *Český lid* 100: 27–50.
- Ginzburg, Carlo: 1993 – Mikro-Historie. Zwei oder drei Dinge, die ich von ihr weiß. *Historische Anthropologie* 1: 169–192.
- Chochooláč, Bronislav: 2013 – Časopis Matice moravské – historické periodikum v proměnách doby. *Český lid* 100: 51–62.
- Kostlán, Antonín (ed.): 2002 – *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975): sborník z konference (Praha 21.–22. listopadu 2001)*. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy.
- Kutnar, František – Marek, Jaroslav: 2009 – *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscství: od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*. 3. vyd. Praha: NLN.
- Nešpor, Zdeněk R. – Kopecká, Anna (eds.): 2011 – *Edice českých sociologických časopisů*. Praha: Sociologické nakladatelství + MathAn.
- Sklenář, Karel: 2013 – Sto dvacet let Časopisu Společnosti přátel starožitností. *Český lid* 100: 99–106.
- Smrčka, Vít: 2011 – *Dějiny psané národopisem*. Praha: Česká národopisná společnost.
- Válka, Miroslav: 2013 – Národopisný věstník československý jako tisková platforma Národopisné společnosti československé a nástupnických organizací. *Český lid* 100: 107–120.
- Woitsch, Jiří: 2012 – Cargo reloaded, aneb kolik ještě potřebujeme antropologických časopisů? *Lidé města* 14: 153–160.
- Woitsch, Jiří – Secká, Milena: 2008 – Nástin dějin časopisu. In: *Český lid – etnologický časopis. Bibliografie*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky: 9–15.
- Woitschová, Klára: 2013 – Časopis Národního muzea v letech 1827–2012. *Český lid* 100: 5–26.
- Zylinská, Blanka – Svobodný, Petr (eds.): 2001 – *Česká věda a Pražské jaro (1963–1970): sborník z konference (Praha 22.–23. listopadu 2000)*. Praha: Karolinum.

Contact: PhDr. Jiří Woitsch, Ph.D., Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Na Florenci 3, 110 00 Praha 1, Czech Republic, e-mail: jiri.woitsch@post.cz.

Tiskem a nákladem knihtiskárny **F. ŠIMÁČKA** v Praze, Jerusa-
lemská ulice číslo 11, vychází

ČESKÝ LID.

Národopisný sborník věnovaný studiu lidu českého v Čechách,
na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku.

Redaktor části kulturně historické a ethnografické :

Dr. ČENĚK ZÍBRT,

docent historie na české universitě.

Redaktor části anthropologické a archaeologické:

Dr. LUBOR NIEDERLE,

docent anthropologie na české universitě.

Právě ukončen jest IV. ročník.

Obchůzka s klíbnou v Kostelci u Vorlíka. (Ukázka vyobrazení.)

ČESKÝ LID vychází jednou za dva měsíce ve svazcích o 6—7 arších velikého 8° formátu, s hojnými obrázky, se zvláštními obrázkovými přílohami, s četnými hudebními ukázkami lidových písní a tanců.

Předplatné na celý rok obnáší zl. 4.— i s pošt. zásylkou.

Jednotlivá čísla po 80 kr.

I., II., III. a IV. ročník **ČESKÉHO LIDU** jest dosud na skladě a prodává se po zl. 4.—, ve skvostné původní vazbě dle nákresu Mikuláše Alše po zl. 4 80.

Objednávky na **ČESKÝ LID** přijímá každé řádné knihkupectví jakož i

knih-tiskárna **F. ŠIMÁČEK**, nakladatelé

Praha, Jerusa-
lemská ulice č. 11.

*Obrazová příloha na s. 1 a 2 — titulní list prvního vydání Českého lidu z roku 1891.
Na této straně je inzerát z přebalu knihy Jana Prouška, Dřevěné stavby starobylye roubené
a lidový nábytek v severovýchodních Čechách, vydané v roce 1895.*